

(ROUSSEAU)' NUN ŞAHSİYETİ VE DEVLET NAZARİYESİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Prof. Dr. Muammer TOLGA

(Jean Jaque Rousseau) Fransız aslından olmakla beraber 28 Haziran 1727 tarihinde (Genève) de doğmuştur. Kendisinin siyaset âleminde ilk görünüşü Paris'e naklettikten ve Ansiklopedici (d'Alembert) ve (Diderot) ile tanışması tarihinden başlar. (Diderot)' nun hapsedildiği (Vincennes)' de gezindiği sırada okuduğu bir gazetede (Dijon) Akademisine verilmiş bir ilân gördü. Bunda, (le rétablissement des sciences et des arts a - til contribué à épurer les mœurs? (1) konusunda yazılacak en iyi esere mükâfat vadolunmakta idi. Kendisi bir taraftan bu bahis üzerinde düşünmekle beraber diğer taraftan (Diderot) nun mütalâasını alıyor ve teşçi ediliyordu. (Mormontel)' e göre, (Rousseau)' nun bu suale müsbet yolda cevap vereceğini söylemesi üzerine (Diderot), bu yolda hareketin ancak basit insanlara yaraşacağı ve bir gûna kıymeti olmayacağı mütalâasında bulunmuş, kendisi de bu cevap karşısında aksi bir kanaat serdetme kararına varmıştır. (Rousseau), bu sorunun cevabını 1750 senesinde, kültür hakkındaki umumî görüşe aykırı bir kanaat taşıyan, (Discours sur les sciences et les arts) (2) isimli eserinde vermiştir. Bu eser vaadedilen mükâfatı kazandı. Bu andan itibaren ön safa geçen (Rousseau), artık bir nevi (cemiyet arslanı) tavrı takınıyor ve diğer taraftan saraya intisap ederek muvaffakiyetle temsil edilen bir de Opera yazıyordu. Ancak cemiyet içindeki bu yeni mevkiini idâme ettiremeyen (Rousseau) tekrar (Genève)' e dönmüş ve (Cenevre) vatandaşlığını iktisabetmişti. İkinci defa Parise giden (Rousseau) bu sefer de gene (Dijon) Akademisinin (Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les Hommes, et si elle est autorisée par la loi naturelle? (3) yolundaki sorusuyla karşılaşmıştı. Ancak buna cevaben yazdığı eser, verileceği vaadedilen mükâfatı kazanamamış ve (Discours sur l'origine et les fondements

-
- (1) İlim ve sanatın yaptığı düzeltmeler âdetleri istifaya yaramış mıdır?
  - (2) «İlim ve sanat üzerine nutuklar».
  - (3) «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı nedir ve bu eşitsizlik tabii kanından mı gelir?»

de l'inégalité parmi les Hommes) (4) ismi altında kendisi tarafından bastırılıp yayınlanmıştı. Bu eserin başlıca esasını insanların bir vakitler içinde yaşadıkları (tabii hâl)'in tebcili hususu teşkil etmiş ve aralarındaki müsavatsızlığın başlıca sebebi olarak ta bizzât insanların kendi kabahatleri neticesinde ayrıldıkları bu (tabii hâlin terki) keyfiyeti ileri sürülmüştür. Bir müddet te (Montmorency) de oturan (Rousseau), bu ikâmeti sırasında (Nouvelle Héloïse), (Contrat social) ve (Emile) isimli eserlerini yazmıştır. Bunlardan (Emile), Paris Parlâmentosu tarafından cellât eliyle yakılmağa mahkûm edildikten başka kendisi aleyhine bir de tevkif müzekkeresi çıkarılmasına sebebiyet vermişti. Bunun sebebini kitaptaki meşhur (profession de foi du vicaire savoyard) hususu teşkil etmişti. Ancak işin dikkate değer tarafı bu tevkif kararının kimse tarafından tatbik mevkiine konulmamasıdır. Kendisi bütün Fransayı dolaştığı hâlde tevkif edilmemişti.

Ancak kendisini istemiyen (Genève) ve (Bern)'e de iltica edemiyen (Rousseau) o zamanlar Prusya Kralına ait bulunan (Neuchâtel) e yerleştikten sonra (Letters écrites de la montagne) (5) isimli eserini yazmıştı. Mamafih buradaki ikameti de uzun sürmemiş ve (Hume)'un daveti üzerine 1765 senesinde İngiltereye giderek iki sene kaldıktan sonra geri dönmüştü. 1770 senesinde tekrar Parise giden (Rousseau), (Confession) (6) isimli meşhur ve dedikodulu eserini tamamladıktan sonra 1778 senesinde (Ermenonville) eyaletinde vefat ederek (Marquis de Girard)'a ait malikânenin bahçesindeki (Ile de Peupliers) e gömüldü. 1791 senesinde (Assemblée Constituante) 7 kemiklerinin (Panthéon) a nakledilmesine karar verdi ve düşmanı olan (Voltaire) in yanına defnedildi. 1814 senesinde gerek (Rousseau), gerekse (Voltaire)'e ait kemiklerin dışarı atıldığı iddia edilmişse de keyfiyet resmen yalanlanarak kemik bakiyelerinin sadece mahzene nakledildiği ve 1830 da tekrar yukarı çıkarılıp 1852 de gene mahzene indirildiği bildirilmiştir.

Hayatı ve fikrî faaliyeti hakkında mücmel bilgi verdiğimiz (Rousseau)'nun en önce mütalâa edilmesi gereken eseri bizce de (Du Contrat social ou principes du droit publique) (8) dir. Son defa olarak en eski aslı ve (Genève) ve (Neuchâtel) baskılarıyla birlikte 1896 da (Edmond Dreyfus - Brisac) tarafından neşrolunan bu eseri hakkında (Emile) in V inci kitabıyla (Lettres de la montagne)'ın VI inci kitabında kısa

(4) «İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve esasları üzerine nutuk.»

(5) «Dağdan yazılmış mektuplar»

(6) «İtiraf»

(7) «Kurucu Meclis»

(8) «İçtimaî Mukavele veya âmme hukukunun prensipleri»

bir görüş serdedilmiş bulunmaktadır. (Rousseau)'nun, bu eserinde Devlet nazariyesiyle ilgili olarak ortaya atıp müdafaasını yaptığı başlıca düşünce, (Halk hâkimiyeti) prensibidir. Kendisine göre bu hâkimiyet bir mukaveleden ileri gelmekte ve fakat (Devlet hâli)'nin hakikatte buna istinadedip etmediği hususu üzerinde uzun boylu durmamaktadır. Bu muhayyel (Mukavele) kendisi için bir (Postulat - Faraziyye)'den ibaret olup iktidarın meşruiyeti için başka bir mesnet te düşünmemiştir. Kendisi için (Halk hâkimiyeti) bakımından mühim olan bu (meşruiyyet) keyfiyeti hakkında, ilk kitabının daha birinci bölümünde dikkat nazarlarının şu yolda çekildiği görülmektedir: (L'Homme est né libre et partout il est dans les fers.... Comment ce changement c'est-il fait? je l'ignore). (9) Şu hâlde kendisi bu hususta tarihî bir tahlilden uzak kalmıştı. (qu'est ce qui peut le rendre légitime?) (10), (Rousseau) için asıl mes'eleyi bu husus teşkil etmekte ve kendisi bu sualin cevabını şu yolda vermekte idi: (Je croi pouvoir resoudre cétte question). (11) Bu itibarla, (İktidarı kullanma) nukuka müstenit bulunmağı gerektirdiği nisbette ki, mesele vazolunmuş demektir. (Rousseau)'nun aklına herşeyden önce gelen nokta; kendisini haklı olarak mer'i kılmak isteyen bir (emir salâhiyeti)'nin, hiç değilse, bu sıfatını, ancak mezkûr salâhiyet müstenidatının (hakka uygun) olması taktirinde elde edebileceği hususu bulunmakta idi.

Bu hak, (ne vient point de la nature), (12) yani köklerini afakî manadaki (tabiî hukuk)'da değil bilakis, (il est donc fondé sur des conventions) (13) yani (mukavele) de buluyordu. Şu hâle göre (Rousseau)'nun hatırına ilk gelen nokta, iktidarı kullanmaklığın, bu salâhiyetin ancak hukukî bir esasa istinadedtiği nisbette (muhik) olabileceği keyfiyeti değil idi. Kendisinin aradığı asıl önemli husus, (emir muhtevası)'nın (hukuka uygun) olup olmaması ve iktidarın (imâl edilen = mevzu) bir hukukta mündemiç bulunması keyfiyeti değildi. (Rousseau)'nun kendine başlangıç noktası saydığı husus; daha ziyade, bir (emretme salâhiyeti)'nin (şahsî bir hak)'tan ibaret bulunması ve bu salâhiyetin hangi şartlar altında (hukukî) bulunduğunu ve buna binaen (itaat mükellefiyeti) yüklediğini sormak olmuştur. (Emir hakkı) bu itibarla muayyen bir takım esaslı icaplara uygun olan bir (Birlik)'e ait olmak gerekir. Birinci kitabın VI ıncı bölümü bu hususta şöyle bir vaziyet al-

(9) «İnsan hür doğmuştur, fakat o, her yerde, zincirler arasındadır»...
Bu ha'e nasıl düşmüştür? Bunu bilmiyorum.»

(10) «Bu hali meşru kılan nedir?».

(11) «Bu sorunun cevabını verebileceğimi sanıyorum».

(12) Bu hak «hiç bir zaman tabiattan gelmez.»

(13) Bir hak «mukaveleler üzerine oturtulmuştur.»

maştır : (trouver une forme d'association, qui défende et protège de toute la force connue la personne et les biens de chaque associé, et par laquelle chacun, s'unissant à tous n'obeisse pourtant qu'à lui même et reste aussi libre qu'auparavant). (14) Binaenaleyh emir hakkını haiz bir (Cemiyet) o yolda kurulmuş olmalıdır ki; fert, cemiyet haricinde imişcesine serbest kalarak bizzât kendi nefesine itaat etmiş bulunsun. Şu hâlde (serbestî) insanın hassaten (kendi iradesine itaat)'inde yer alıyor demektir. (Autonome). Böyle bir neticeye varabilmek ise ancak her ferdin bütün haklarını cemiyete devrettiği kaziyyesinden başladığı vakit kabil olur. Ancak fertler, bu kayıplarına karşılık kendilerine ait bütün hakların devredilmesi sayesinde bir kudret iktisabeden cemiyetin bir uzvu sıfatiyle bu iktidara (iştirâk) imkân ve hakkını elde etmiş olurlar. Binaen'aleih fert olarak haklarından tecerrüt etmiş bulunan bir şahıs bu hâle cemiyetin bir uzvu olarak ve (hâkim) sıfatiyle (yeniden doğmak) için katlanıyor demektir. İşte bu sebepledir ki (hâkimiyet) Millet ve Cemiyet'te mütemerkiz bulunmaktadır. Bu hâkimiyet (Rousseau)'ya nazaran (devir ve ferağ edilemez) olduğu cihetle, kendisi, (hâkimiyetin çeşitli hâmilleri) esasına müstenit devlet şekillerine yer vermek istememişti. Ancak, Millet istediği takdirde haklarını (bir) veya (müteaddit) şahıs vasıtasıyla kullanabileceğinden, hükûmet şekillerinde bir takım farkların meydana gelmesi tabiidir. Hâkimiyetin bu (devredilemez) oluşundan dolayı da hükûmet sadece bir (Commision du peuple), (15) (un emploi) (16) ve hükûmet âzası ise sadece birer (simple offi'ciers du souverain) (17) den ibarettirler. (Rousseau) bundan başka Millet'in kendine ait hakları kısmen veya tamamen hükümdar lehine devrettiği bir (mukavele)'yi de tanımamakta ve bu itibarla da (vekâletin geri alınması)'ından başka bir şey olmıyan (ihtilâl) mefhumu da kendiliğinden sakıt olmaktadır. Hâkimiyet aynı zamanda (Milletin bütününe ait) bulunması, bunun da (tecezzî kabul etmez) olması dolayısıyla (taksime) de tabi tutulamaz. Buna binaen de (Rousseau)'nun, (Montesquieus)'nün (kuvvetlerin tefriki) nazariyesiyle mücadele ettiği aşikârdır.

(Encyklopedie)'de münteşir (économie politique)'e ait makalesinde, Devleti bir insan ile kıyasladığı görülmektedir : (le corps politique.... peut être considéré comme un corps organisé, vivant et semblable à celui de

(14) Her şerikin şahsını ve malını bütün gücü ile savunan ve koruyan bir şirket (Cemiyet) şekli bulmak gerekir. Bu şirket vasıtasile, herkes, her kesle birleşerek, kendinden başkasına itaat etmemiş olur ve eskiden olduğu kadar serbest kalır.

(15) «Bir halk hizmeti».

(16) «Bir görev».

(17) «Hâkim olanın basit ulakları, memurlarıdır.»

l'homme). (18) (Rousseau) bu arada, (Bluntschli)'ye uyararak bir çok kıyaslar da yapmıştır. Kendisine göre, (Millî hâkimiyet) son bir vasfı olarak (kabili temsil) de değildir. Mümessiller sadece (Komiser)'lerden ibarettirler ve her hangi bir hususu katiyetle tespit ve ifade etmek imkânına mâlik değildirler. Binaenaleyh bu gibi hususların doğruca halkın tensip ve tasvibine arzolanması mutlaka lâzımdır: (toute loi, que le peuple en personne n'a pas ratifiée, est nulle). (19) Kendisine göre, İngiliz milletinin (Parlâmento)'ya sahip olmakla hürriyete kavuştuğunu sanması bir hatadır: (il se trompe fort et ne l'est que durant l'élection des membre du parlement. Sitôt qu'ils son élus, il est esclave, il n'est rien). (20) Bununla beraber (Rousseau), vasıtalı bir halk hükûmetinin ancak küçük Devletler içinde mümkün olduğunu itiraftan çekinmemiş ve kendi şehrini bu hususa nümune ittihaz eylemiştir. İşte bu, (hâkim olarak teşkilâtlanan Millet), bundan böyle kendisinin (volonté générale) (21) diye isimlendirdiği bir (irâde)'ye sahip bulunmakta ve bu (volonté générale) ancak vatandaşların irâdelerini izhar etmeleri sayesinde ortaya çıkabilmektedir. Şu hâlde bu (volonté générale) ile volonté de tous (22) esaslarında bir ve aynı olmak icabetmezmi? (Rousseau) müteaddit defalar düşündüğü bu husus hakkında (ayırdedici vasıf) olarak reylerin kullanılmasına sâik olan (sebep)'i bulmaktadır. Bu (sebep) şâyet (bièn générale) (23) ise bahis konusu olan oylama neticesi (volonté générale), fakat buna sâik olan keyfiyet hususî menfaatler ise o taktirde rey neticesi ancak bir (volonté de tous)'yu ihtiva etmek gerekir. (Stahl) bu hususta haklı olarak (Rousseau)'nun birinci mahiyetteki bir rey neticesi için devlet ile fertler arasında bir takım (uzuv - birlikler) ikame edilmesinden başka teminâtı bulunmayacağını iddia eylemektedir. Fertlerin kurdukları birlikler (volonté générale)'in meydana gelmesine engel olmakta, ancak vatandaşların birbiriyle (Devlet birliği dışında her hangi bir rabıta hâlinde bulunmadıkları anlardadır ki, (du grand nombre des petites différences resultrait toujours la volonté générale), (24) fakat nerede ki (des associations partielles) (25) mevcut bulunmakta ise

(18) «Siyasî heyet... Teşki'âtlı canlı bir vücut gibi telâkki edilebilir ve insan vücuduna benzer sayılabilir.»

(19) «Halkın, şahsen tasdik etmediği her kanun, keenlem yekündür.»

(20) «İngiliz milleti hür olduğunu sanmada aldanıyor. O, ancak parlâmento üyelerinin seçimi sırasında hürdür. Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz milleti esir hale düşer ve artık hiç bir şey değildir.»

(21) «Umumî irade.»

(22) «Herkesin iradesi.»

(23) «Umumî menfaat.»

(24) «Çok sayıdaki küçük farklar umumî iradeyi doğurur.»

(25) «Küçük cemiyetler.»

vatandaşları ayırdeden menfaat hacımları genişliyerek (volonté générale)'in teşekkülü anlarında neticeyi tahrif edebilmekte ve sonradan bir (résultat moins générale) (26) tahassül eylemektedir. (Il importe done pour avoir bien l'annoncé de la volonté générale qu'il n'yait pas de société partielle dans l'état et que chaque citoyen n'opine que d'après lui le résultat de tous les intérêt particuliers par leur multitude). (27) Bütün bu izahlardan da pek iyi anlaşılacağı üzere (Rousseau) için her türlü (corporative) hayat kötü bir mahiyet arz etmektedir. Kendi sistemine ancak fertlerin uyduğu görülmektedir. Zira (serbest) ancak insanın bizzât tespit ederek ortaya koyduğu hususlara (tebaiyyet) ettiği vakit erişilebilecek bir vakıa olup bu taktirde bahis konusu fertlerin Devlet irâdesini bina eylemeleri gerekmektedir. Gerçekte, (Rousseau)'da insanların irâdesinden başka ve daha yüksek bir prensip keşfetmeğe imkân bulamadığı ve esas itibariyle (Hukuk)'un tamamen bu irâdeye istinadettiği ve bu dayanmanın, bahis konusu irâdenin değer ve bağlayıcı kudretini elde edebileceği herhangi bir gaye irtibatından mahrum bulunduğu ise aşikârdır. Bu arada. (la voix de plus grand nombre oblige tous les autres) (28) tarzındaki bir ifade de gözönünde tutulunca (volonté générale) ismi altında izah olunmak istenilen hususun bir (ekseriyet hâkimiyeti)'inden ibaret olduğu ve sebebinin de sadece (ekseriyet bulunuş)'a istinat edebileceği anlaşılır. İşte fransız ihtilâli sırasında zafere ulaşan bu görüş, bir taraftan kanun vazını hakkın (âmir) ve (efendisi) ilân ederek kendisine hudutsuz bir iktidar izafe eylemekte, diğer taraftan da (inkilâp) mefhumunu Millet irâdesi için vekillerinin üzerinden aşarak izhar ve ifade edebileceği tabii bir (vasıta) gibi kabul etmekte idi. (Rousseau), yalnız ihtilâl sırasında değil, sonraları bilginlerce de bu yolda anlaşılmış ve (contrat social) her kesin kendi görüşünü ispat etmek üzere, münakaşalarda zıddını ileri sürmek için ele aldığı (en müfsit) bir kitap mahiyetini iktisabetmişti. (İctimaî mukavele), kendisinden elde edilen ve ferdî haklarla mücehhez bulunan (hükümranlık hakkı), (irâde hâkimiyetinin hukuk hâkimiyeti ile bir tutulması) ve (siyasette ekseriyet prensipine itibar edilmesi) gibi konular için az bir zahmete katlanılarak mücadeleye uygun bir vasıta telâkki edilmiştir. Hakikatte ise (Rousseau), zamanının düşünceleriyle çalıştığı ve o devrin (terminologie)'sini kullandığı nisbettedir ki, devrinin insanlarınca anlaşılması ve

(26) «Daha az vazih umumî bir netice.»

(27) Umumî iradenin ifade ve beyanına sahip olabilmek için, devlet içinde bir kısmî sosyete bulurmama'ıdır. Bu şeraitte her vatandaş, çokluğu vasıtası ile birbirile kombine olmuş hususî menfaat'ların neticesinden başkasını izhar etmiş olmaz.

(28) «En yüksek sayının sesi, bütün diğerlerini mecbur eder.»

fransız inkılâbı üzerindeki tesiri de aynı derecede olmuştu. Bununla beraber, bazı bakımlardan eski şekillere yeni bir hayat aşılamağa çalışan (Rousseau), bu yeniliklere vazıh bir ifade bahsetmek hususundaki gayretlerinde kısmen olsun muvaffakiyetsizliğe uğradığı cihettedir ki, ekseriya vuzuhsuzluk ve karışıklık telkin eden bir (terminologie)'ye saplanmıştı. (Rousseau)'nun ortaya koyduğu yenilik, her şeyden önce kitabında ileri sürdüğü, (qu'est ce qui peut le réndre légitime?) (29) yolundaki soru ile meydana çıkmış bulunuyordu. Ancak, bu soruya cevap vermek için, yukarıdanberi ittihazettiğini gördüğümüz tarzı yani (Devletin doğuşu) esasını tahlil etmeği, (je l'ingor) (30) yolundaki cevabı ile tamamen bertaraf ettiği de şüphesizdir. Bu suretle de (içtimaî mukavele) tarihî bir vakıa olarak düşmüş ve bu noktanın kendisince yalnız (cemiyet) ve (birlik)'in meşruiyet ve mevcudiyetini teyiden ve ona bir işaret olmak üzere muhafaza edildiği anlaşılmakta bulunmuştur. (Rousseau)'nun getirdiği başka bir yenilik de, (iktidara sahip çıkmağa yönelmiş şahsî bir hak)'kın (yokedilmesi)'dir. Kendisi her ne kadar (camia) veya (Millet)'e düşen bir (iktidar hakkı) tanımakta ise de, bu hakkın, evvelki Devlet nazariyelerinin kabul ettiği gibi, ifadesini (hâkimiyet mukavelesi)'inde bulmasına binaen, başkasına devredilmesini tanımak şöyle dursun, katiyetle reddetmiştir. Hükümdârın kudreti bu suretle (mutlak) vasfını kaybettiği gibi Kral'da şahsî hakkını kullanmaktan ziyade câmianın haklarını tatbik mevkiine koyan bir (uzuv), bir (memur) sıfatını iktisabetmiş oluyordu. Fakat (Rousseau)'nun en verimli düşüncesini, (volonté générale)'i içtimaî uzviyetin bir irâdesi olarak ortaya atmış bulunmasında görmekteyiz. Kendisine nazaran (Millet) veya (Câmia), (un corps moral et collective)'dir ve teşekkül ettiği fertlerin arzularından farklı, (kendisine has) bir irâdeye mâlik bulunmaktadır. Bu suretle de (Devlet), müstakil bir (şahsiyet) olarak ortaya çıkmakta ve (irâdesi kendine has bir muhteva)'ya mâlik olarak (ferdî arzu)'ya karşı mevki almaktadır.

Bu (kendine has muhtevâ)'nın âmme menfaatine yönelmiş bulunan (Devlet gayesi) inden istihraç edildiği anlaşılmaktadır. Bu yoldaki (Devlet iradesi) Kanun hâlini aldığı zaman, hissesine isabet eden nisbette (volonté générale)'in tezahürüne de hizmet etmiş olur. Bu husus için de (Rousseau) şöyle demektedir: (ce qui généralise la volonté est moins le nombre des voix que l'intérêt commun qui les unit). Bu itibarla bir Kanunun hüküm ve kudretinin ancak (derunî kıymet)'ine istinad ettiği ve bu husus gözönünde tutulunca, keyfiyetin (volonté générale) ile, yani (kendi kudretine dayanan hak)'ın (şahsî olmıyan kudret)'i ile ilgili bulunduğu meydana çıkar. Ancak, bütün bunlar (Rousseau)'nun müfekkî-

(29) «Onu ne meşru kılabilir?»

(30) «Bilemiyorum».

resinde tam bir vüzhla yeretmediği için olsa gerek, görüşünün insicâmı ferdiyetçi bir takım mülâhazalarla kesilmiş bulunmakta ise de, zamanınca meçhul olan bu yeni fikrin, anahatları itibariyle olsun kendisi tarafından ortaya konulduğu da muhakkaktır. Bilhassa, (Rousseau)'nun felsefesinde (Kanun) veya (Hukuk) mefhumlarının, (Mill)'de olduğu gibi, (curtailment of human nature) gibi telekki edilmediğinin ve bil'akis insan ihtiyaçlarına tekabül eden bir (Norm) olarak ortaya konulduğunun ispatına (Bosanquet)'ce gayret sarfedilmiştir. (On le forcera d'être libre) ifadesinden anlaşılması icabeden husus budur ve ifadede kullanılan (serbestî) kelimesine verilen mana, kitabının başında kullanılan, (tabîî hürriyet)'e alem olup keyfî bir durum ile ilgili bulunan manadan bambaşka bir hüviyet taşımaktadır.

(Cebir) ve (serbestî) burada yekdiğerini yok etmemekte ve bil'akis bunlardan (cebir), insanın en kıymetsiz tarafını baskı altına almak yoluyla (fikrî) ve (ruhî) varlıklarına hürriyet yolunu açmaktadır. Ancak, bu yeni düşüncelerin (Devlet nazariyesi) üzerinde amelî herhangi bir tesiri olmamış, bunlara önem verilmemiş ve (Rousseau)'da sadece inkilâpçı bir ruh bulunduğuna hükmedilmiştir. Büyük Fransız ihtilâlinin prensiplerini ta'bir mevkiine koyma hususunda bir dayanak vazifesi gören (contrat social), eski rejimin yerine bir (hukuk eşitliği) getirmesinde ve Halkın Hükûmet üzerinde nüfuz kazanması esaslarına müstenit yeni bir nizâm kurulmasında çok müessir olmasına rağmen; acele yazılmış, sistemli bir icmâlden mahrum hissini uyandırmaktadır.

İstanbul Yüksek E. ve Ticaret Mektebi
Profesörlerinden
Dr. Muammer TOLGA

(Rousseau)'nun hayatı, fikrî faaliyeti ve eserleri hakkında müracaat edilecek bazı eserler:

Du Contrat social, Edition Dreyfuss - Brissac. Paris 1896.

J. Vuy, Origines des idées politiques de Rousseau, 1889.

Franz Haymann. Rousseau's Sozialphilosophie. Leipzig. 1898.

Mahrenholtz, J. J. Rousseau's Leben, Geistesentwicklung und hauptwerke. Leipzig 1899.

Harald Höffding, Rousseau. Fımmans Klassiker der Philosophie. Stuttgart 1910.

Franz Haymann, Die Mehrheit'sentscheidung, Ihr Sinn und ihre Schranke, Stammlersfestgabe, 1926.

Rodet, Le Contrat social et les idées politiques de J. J. Rousseau. Paris 1919.

Rudolf Stammler, Notion et Portée de la (volonté générale) chez.

J. J. Rousseau. Revue de Métaphysique et Morale, 1912, Bd. 20.